

Maria Stojkow, Dorota Żuchowska-Skiba*

Niepełnosprawność w Islamie

STRESZCZENIE

Rozszerzenie refleksji nad pozycją osób niepełnosprawnych poza kulturę zachodnią nabiera dziś szczególnego znaczenia. W wyniku procesów zachodzących we współczesnym świecie nasze społeczeństwo ulega zmianom etnicznym i zaczyna różnicować się pod kątem kulturowym i religijnym (procesy migracji, uchodźcy wojenni itp.). W tym sensie ważne jest odtworzenie sposobów definiowania niepełnosprawności ukształtowanych w odrębnych warunkach cywilizacyjnych i kulturowych, by móc efektywnie pomagać osobom w sytuacji niepełnosprawności. Podstawowym celem tego rozdziału będzie ukazanie postrzegania niepełnosprawności kształtowanej pod wpływem religii muzułmańskiej. Islam reguluje wszystkie sfery życia swoich wyznawców, w związku z tym odtworzenie sposobów postrzegania niepełnosprawności w Koranie i sunnie pozwoli ukazać, w jaki sposób wyznawcy tej religii definiują to zjawisko, oraz przedstawić, jakie są kulturowe wzory reakcji społecznych na niepełnosprawność.

Słowa kluczowe: niepełnosprawność, Islam, religia.

* AGH Akademia Górniczo-Hutnicza im. St. Staszica w Krakowie, Wydział Humanistyczny, Katedra Socjologii Gospodarki i Komunikacji Społecznej, Gramatyka 8a nr 106a, 30-071 Kraków; e-mail: stojkoff@gmail.com; e-mail: zuchowskadorota@gmail.com

NIEPEŁNOSPRAWNOŚĆ JAKO KONSTRUKT KULTUROWY

Niepełnosprawność jest zjawiskiem, wobec którego społeczeństwo musi wypracować sposoby postępowania, co jest konsekwencją powszechności jego występowania oraz ponadczasowego charakteru (Stiker 1999: 25). Prowadzone badania nad postrzeganiem różnych rodzajów deficytów i reakcjami społecznymi na nie w różnych krajach i kulturach pokazują, że nie ma też jednego sposobu reagowania na osoby niepełnosprawne ani w ramach rodziny oraz wspólnoty lokalnej, jak i całego społeczeństwa. Niepełnosprawność może być postrzegana na wiele różnych sposobów, w zależności od kręgu kulturowego, który definiuje jej obraz oraz dopuszczalne sposoby postępowania wobec osób niepełnosprawnych (por. Hanks, Hanks 1948; Scheer, Groce 1988; Miles 1995; Ingstat, Whyte 1995, Stone 1999, 2001). To, co w jednej kulturze uznawane jest za defekt nazywający jednostkę i powodujący jej wykluczenie, w innych nie musi mieć takiego znaczenia, a nawet może pozytywnie waloryzować jednostkę (Ingstad, Whyte 1995: 6). Samo więc pojęcie niepełnosprawności oraz reakcje społeczne na odmienność fizyczną, zmysłową lub psychiczną nie mają uniwersalnego charakteru, zależą one od ukształtowanego kulturowo i powszechnie podzielanego pojęcia „normalności”, które wyznacza granice akceptacji dla odmienności związanej z deficytami sprawności zmysłowej, fizycznej i psychicznej (Hanks, Hanks 1984: 11). Niemal każda kultura kształtuje wzory i normy, tworząc określone ideały dla funkcjonowania ciała i umysłu (Barnes, Mecer 2008: 160). Wszystko to, co wykracza poza te ukształtowane kulturowo ramy „normalności”, podlega ekskluzji, zagraża bowiem istniejącemu porządkowi społecznemu. W tym sensie osoby niepełnosprawne, które ze względu na swoje deficyty fizyczne, zmysłowe lub psychiczne nie mieszczą się w dominującym obrazie normalności, są wykluczane ze społeczeń-

stwa, ponieważ wykraczając poza powszechnie podzielane normy i wartości, dezorganizują życie społeczne samą swoją odmiennością (Stiker 1999: 3), budząc poczucie zagrożenia, które nie stanowi wyłącznie emocjonalnej reakcji jednostek, ale jest podzielane powszechnie przez społeczność (Douglas 2007: 80–81), stanowiąc przyczynę marginalizacji i ekskluzję osób niepełnosprawnych z pełnego udziału w życiu społecznym (Coleman 2006: 142). Wykluczenie ze społeczeństwa osób z deficytami sprawności sprawia, że pozostają oni na marginesie społeczeństwa, bez wyraźnie wyznaczonego miejsca w systemie społecznym. W rezultacie status społeczny osób niepełnosprawnych w znacznej mierze jest kształtowany przez kulturę oraz obecny w tych społeczeństwach dominujący system wierzeń (Devlieger 1995: 95).

W takim ujęciu niepełnosprawność nie dotyczy wyłącznie dysfunkcji fizycznych lub psychicznych jednostek, ale ich relacji ze sprawnym otoczeniem (Hunt 1966: 146). Kultura wpływa więc na postrzeganie osób niepełnosprawnych i narzucaną im pozycję oraz przypisywane role w społeczeństwie. Pokazuje to, że niepełnosprawność jest zjawiskiem konstruowanym kulturowo. Taki kierunek refleksji był reprezentowany przez Lennarda J. Davisa (1995), Rosemarie Garland-Thomson (1996), Sharon Snyderi, Davida Mitchella (1997). Zwracali oni uwagę, że niepełnosprawność jest wynikiem narzuconych kulturowo wzorów normalności, które dla tej kategorii są opresyjne. Ich siła wynika z podzielanej powszechnie tradycji (Goodley 2011: 17–18).

W związku z tym w tej perspektywie istotną rolę w budowaniu sposobów postrzegania niepełnosprawności i reagowania na nią przypisuje się też religii (Miles 2002). Ma ona duże znaczenie w tych społeczeństwach, w których obowiązujący system religijny w istotny sposób wpływa na organizację społeczeństwa i wymaga podporządkowania wyznawców nakazom religijnym, które wpływają na praktyki społeczne i kształtują normy i wartości stanowiące ważny element kultury dominującej, mającej istotny wpływ

na możliwości życiowe osób niepełnosprawnych (Barnes, Mecer 2008: 160). Wyznacza to sposoby widzenia osób niepełnosprawnych i ich taktowania przez wiernych. Taki charakter ma Islam, w ramach którego można zauważyć pokrywanie się norm i wartości kulturowych z religijnymi (Al-Aoufi, Al-Zyoud, Shahminan 2012: 205).

Ze względu na procesy zachodzące we współczesnym świecie, związane z konfliktami i niepokojami w krajach muzułmańskich, powodującymi napływ emigrantów i uchodźców do krajów europejskich istnieje potrzeba omówienia islamskiego spojrzenia na niepełnosprawność w perspektywie jej wpływu na pozycje społeczne i role przypisywane osobom niepełnosprawnym. Wiedza ta może mieć istotny wpływ na charakter pomocy udzielanej przez pracowników socjalnych i osoby zawodowo związane z pomaganiem osobom niepełnosprawnym w państwach europejskich, którzy pracować będą w społecznościach muzułmańskich.

W związku z tym zasadniczym celem tego rozdziału będzie odtworzenie obrazu niepełnosprawności w Islamie w oparciu o analizę tekstów Koranu oraz sunny, ponieważ dziś pisma stworzone przez pierwszych jurystów islamskich w początkowym okresie krystalizowania się religii stanowią podstawę do dalszych wnioskowań i analizy zjawisk, zwłaszcza z perspektywy prawnej.

PODSTAWY ISLAMU

Jak podkreśla Józef Bielawski (1980: 82), islam w stopniu nieporównywalnie większym niż inne religie ma charakter „porządku prawnego, który reguluje całe życie muzułmаниna od kolebki aż do grobu”. Analizując zagadnienie obrazu niepełnosprawności w islamie, należy zatem zwrócić uwagę na podstawowe źródła islamu, jakimi są Koran, czyli święta księga islamu, objawione słowo Boże oraz sunna, czyli

praktyka postępowania gminy muzułmańskiej, w czasie gdy przewodził jej Prorok Mahomet. Oba te źródła różnią się między sobą zarówno sposobem powstania, jak i treścią (Danecki 2007: 47). Koran został spisany w kilkanaście lat po śmierci Mahometa i zakłada się, iż zawiera autentyczne wypowiedzi Proroka, Boskie objawienie. Ostateczna, kanoniczna wersja została zapisana w połowie VII w., w czasach panowania Usmana, III Kalifa Prawowiernego. Koran zawiera nie tylko dogmaty, przepisy dotyczące kultu i rytuału. Jest również źródłem prawa muzułmańskiego, zarówno prawa karnego, jak i cywilnego, a także etyki muzułmańskiej, ale również przepisy rządzące całą społecznością (Landowski 2008: 117–118). Sam tekst Koranu jest napisany językiem poetyckim, pozbawiony jest ciągłej narracji, bywa wieloznaczny oraz, co nie mniej ważne, nie wyczerpuje poruszanej tematyki. Wszystko to spowodowało, iż już na samym początku występowania islamu powstało dodatkowe źródło wiedzy islamskiej, czyli sunna proroka. Sunna oznacza całość zwyczajów i pojęć najstarszej społeczności muzułmańskiej (Bielawski 1980: 59). Składa się z pojedynczych opowieści o czynach, gestach, słowach Mahometa, czyli z hadisów przekazywanych początkowo ustnie od najbliższych współpracowników i towarzyszy Mahometa. Istniało wiele później już spisanych tradycji Proroka, lecz jedynie niektóre doczekały się powszechnej akceptacji. Szczególnie znaczenie mają dwa zbiory tradycji, spisane przez Buchariego (zm. 870) oraz Muslima (zm. 874), które są znane pod nazwą sahih, czyli prawdziwe (Bielawski 1980: 60), zatem wskazywane w późniejszej części tekstu hadis przywołujące postawę Mahometa wobec osób niepełnosprawnych będą pochodziły z tych zbiorów.

Wokół sunny i Koranu powstała bogata literatura religijna. Analiza i badania tekstu Koranu stały się głównym polem badawczym zarówno teologów, jak i prawników muzułmańskich (Landowski 2008: 117). Fikh, czyli doktryna prawna islamu, określa reguły tworzenia przepisów

prawnych. We współczesnym świecie pojawiają się problemy, które w czasie życia Proroka Mahometa nie występowały, zatem w Koranie ani sunnie nie ma do nich odniesień. Dlatego do tworzenia współczesnego prawa wykorzystuje się reguły, takie jak: idźmę, czyli zgodną opinię uczonych (teologów i prawników muzułmańskich), oraz kijas, czyli zastosowanie analogii. Najrzadziej stosowaną zasadą tworzenia aktów prawnych w islamie jest tzw. raj, czyli indywidualna opinia uczonego obdarzonego dużym autorytetem. Samo prawo muzułmańskie to zbiór zasad i przekonań regulujących wierzenia, przekonania, postawy moralne i działania muzułmanów. Szari'at jest prawem Bożym, zatem przepisy prawne mają sankcję religijną, oraz jest prawem niezmiennym, dodatkowo swym obszarem obejmuje zarówno kwestie sacrum, jak i profanum. Przepisy prawa dzielą się na dwie kategorie: ibadat, czyli sprawy wiary i relacji między Bogiem a człowiekiem, oraz mu'amalat, czyli przepisy dotyczące kwestii doczesnych, relacji międzyludzkich (Landowski 2008: 227) itp. obejmujących całe spektrum praw i obowiązków jednostki, które w systemach społecznych zachodu są raczej domeną prawa cywilnego czy karnego. W islamie funkcjonuje pięć szkół prawnych, a każda z tych szkół opiera się na odmiennych zasadach fikhu. Podstawowe szkoły prawa opracowały odrębne systemy prawne. W islamie funkcjonują cztery szkoły sunnickie – hanafici, hanbalici, malikici, szafici – oraz jedna szkoła szyicka, czyli dżafaryci. Różnice między innymi wynikają z odmiennych lokalnych tradycji, z różnych sposobów interpretacji źródeł prawa. Szkoły te różnią się pod względem miejsca powstania (Medyna, Kufa, Damaszek) i terenów dzisiejszego występowania (Bielawski 1980: 86). Współcześnie w wielu państwach muzułmańskich oprócz szari'atu działa prawodawstwo oparte na wzorach europejskich. Praktyczną wykładnią prawa zajmują się sędziowie tzw. mufti, znawcy prawa, których edykty czy orzeczenia prawne mają charakter fatw. Ze względu na omawiane zjawisko, jakim jest niepełnosprawność, warto zauważyć,

iż bardzo wiele kwestii, których rozstrzygnięciem zajmują się współcześni prawnicy muzułmańscy powstaje we współpracy ze specjalistami z zakresu medycyny, biologii chemii. Współcześnie fatwy wydawane są przez konsylia, a nie tylko przez jednego uczonego, co często wpływa na ich szeroką akceptację.

NIEPEŁNOSPRAWNY MUZUŁMANIN

Analiza perspektywy historycznej widzenia niepełnosprawności prowadzi nas do wniosku, iż była ona widziana zupełnie różnorodnie w zależności od czasu historycznego, miejsca i było to widzenie bardzo głęboko osadzone w społeczno-kulturowym i ekonomicznym kontekście. Analizując to zjawisko, należy wyraźnie rozgraniczyć perspektywę islamską i praktykę społeczno-kulturową. Mimo iż zasadniczo muzułmanie podzielają te same wierzenia i priorytety, to jednak postawa i zrozumienie konceptu niepełnosprawności, a także stosunek do konkretnej osoby niepełnosprawnej będzie bardzo zależeć od stopnia wiary i kontekstu kulturowego. Dodatkowo w większości krajów możemy mówić o – przynajmniej częściowym – rozdźwięku między wartościami kulturowo uwarunkowanymi a perspektywą religijną (Al-Aoufi 2012: 205).

Istotną kwestią jest samo nazewnictwo stosowane do opisu zjawiska w Koranie i sunnie Proroka. Wyraźnie można zauważyć w klasycznych źródłach islamskich brak terminu porównywalnego pod względem znaczeniowym do terminu niepełnosprawność, co według egzegetów muzułmańskich podkreśla neutralność moralną zjawiska oraz jego normalność – jako część życia (Bhatty i in. 2009: 160). Wnioskuje się zatem, iż w islamie nie ma miejsca na stygmat osoby doświadczonej niepełnosprawnością ani na skrajzenia ze złem czy grzechem, którego wynikiem jest niepełnosprawność. W tekście Koranicznym dominuje forma

opisowa zjawiska. Według badaczy islamu samo słowo niepełnosprawność czy *disability* zawiera w sobie *explicite* czynnik braku (np. sprawności) i ma negatywną konotację, natomiast termin arabski nie zawiera elementu braku, przez co unika stwierdzenia, iż niepełnosprawność jest wykluczająca (Ghaly 2006). Ani w Koranie, ani w hadisach, jak już wspomniano, nie pojawia się słowo niepełnosprawność. Zazwyczaj pojawiają się określenia osób lub typów niepełnosprawności, takie jak: niewidomy (*a'mā*), głuchy (*asamm*), niemy (*abkam*), z niepełnosprawnością ruchu/kulawy (*a'raj*), chory psychicznie/szalony (*majnūn*) (Bazana, Hatab 2005). W Koranie często pojawia się sformułowanie *marīd*, które dosłownie oznacza chorego, lub pochodzący od tego rzeczownik *marad* (choroby) używane w znaczeniu bardzo szerokim, pod którym rozumiane są warunki, jakim dziś nadajemy znaczenie niepełnosprawność, np. paraliż, amputacja itp. (Bhatty i in. 2009: 160). Współczesne orzecznictwo i piśmiennictwo muzułmańskie posługuje się terminem szerszym: *as-hāb ul-'ahat*, *dhawul 'ahat* czy *ajizūn*, które jest analogiczne do języka angielskiego. Terminy te mają arabskie rdzenie słów takich jak defekt, limit, trudności, słabość czy niesprawność/niezdolność (Bhatty i in. 2009: 160).

Postrzeżenie niepełnosprawności z perspektywy religijnej jest mocno związane z rozumieniem, również w kontekście religijnym, pochodzeniem zdrowia i choroby. Zatem niezwykle istotne wydaje się pokazanie islamskiej koncepcji zdrowia i choroby. W islamie źródłem zdrowia i choroby jest Bóg. Zdrowie jest widziane jako wynik woli Boga, nie jest ono gwarantowane ze względu na jakieś specyficzne cechy (Ghatty i in. 2009: 162). Choroba nie jest wynikiem działania diabła czy sił nadprzyrodzonych/astrologicznych jak było to widziane w przedislamskiej Arabii (Rispler-Chaim 2007). Niepełnosprawność również nie jest widziana jako kara pochodząca od Boga. Zatem niepełnosprawność nie jest stygmatem, nie powinna być odrzucana jako nieczysta

czy uznana za dzieło szatana. Jest ona w islamie widziana jako naturalne kontinuum ludzkiego zdrowia (Rispler-Chaim 2007: 93). Założenie, iż choroba i niepełnosprawność są normalnymi elementami życia człowieka, takimi samymi jak zdrowie, jest również podkreślane w wykładni prawnej, tzw. fikh. Choroba, która zdarza się jednostce, może być przez nią traktowana jako próba, na jaką wystawia ją Bóg (Ghatty i in. 2009: 162) – stąd też znany w islamie trend odmawiania przyjęcia leczenia lub leków. Islam widzi potęgę leczenia duchowego, np. poprzez modlitwę, ale jak zauważa Rispler-Chaim, jest ona wybawieniem zarówno dla chorego, jak i zdrowego (2009: 7). Założenie, że niepełnosprawność jest czymś naturalnym, ale równocześnie jest duchowo uwznioślające, a nie upadające jest widoczne w wielu klasycznych źródłach islamu. Przykładowo jeden z hadisów (1) wskazuje na słowa Mahometa: żadne zmęczenie, choroba, smutek, cierpienie, rozpacz nie zdarzają się Muzułmaninowi, choćby to było ukłucie cierniem, ale Bóg wybaczy za to niektóre z jego grzechów (tradycja Al-Bukharięgo). Kolejnym przykładem, na który warto zwrócić uwagę, jest hadis (2) pochodzący z tej samej tradycji: „Jeśli pozbawię mego sługę dwóch jego ukochanych rzeczy (np. oczu) i pozostanie on cierpliwym, pozwolę mu wejść do raju w nagrodę za to”. Wiele hadisów przedstawia sytuacje, w których Mahomet spotykała się z ludźmi chorymi lub niepełnosprawnymi, np. z osobami niewidomymi, głuchymi, trędowatymi niemowami i innymi (Milles 2002).

W wielu religiach pojawia się niepełnosprawność jako nieszczęście zesłane przez Boga, los, karmę, często widziana jest też jak kara za grzechy własne lub przodków (por. Goodleya 2011: 6–7; Miles 1995: 22; Żuchowska-Skiba 2016: 54–55). Islam odrzuca zupełnie ten punkt widzenia. Niektóre wersety Koranu wprost odwołują się do takiego sposobu myślenia i jednoznacznie odrzucają stwierdzenia, iż osoby niepełnosprawne są nieczyste czy pod wpływem działania diabła i z tego powodu powinny być segregowane.

Przykładem może być wers z Koranu „Nie ma nagany dla niewidomego / nie ma dla kulawego / nie ma dla chorego” (24:61). W Koranie obecne są również wersety upominające samego Proroka Mahometa, który zignorował niewidomego, który przyszedł do Niego po poradę (Koran 80: 1–9). O neutralności moralnej niepełnosprawności pisali już w średniowieczu muzułmańscy uczeni, np. Khalil ibn Aybak al Safadi (zm. 1361). Podsumowując, należy zauważyć, iż choroba czy niepełnosprawność stanowią moralnie neutralną kondycję człowieka. To różni podejście islamskie od tradycyjnych rozumowań w innych religiach. Poza normalnością niepełnosprawności jako elementu kontinuum ludzkiej kondycji ważne są w tym kontekście również inne stwierdzenia egzegetów Koranu i hadisów, które dotyczą normalności różnorodności oraz promocji zdrowia. Egzegeci Koranu zwracają uwagę na podkreślenie godności osób odmiennych (Bhatty i in. 2009: 165). Filozofia islamska prezentuje pozytywny stosunek do osób potrzebujących i takich, które znajdują się w niekorzystnej sytuacji. Koran i hadisy nie tylko deklarują istnienie niepełnosprawności jako naturalnej części ludzkiego życia, ale również wskazują na pewne zasady i praktyczne sugestie do opieki nad osobami niepełnosprawnymi, jak również wskazują na rolę takiej opieki nad osobami niepełnosprawnymi (Al-Aoufi 2012: 206). Należy zatem zwrócić uwagę na kolejną istotną kwestię związaną z analizą klasycznych źródeł islamu, jaką jest wyraźne widzenie niepełnosprawności w dwóch równoważnych kontekstach, zarówno sytuacji jednostki, jak i znajdowania się tej jednostki w społecznie niekorzystnych warunkach/wykluczenia społecznego (*social disadvantage*). Te dwie perspektywy są widoczne w dyskursie islamskim na temat indywidualnych praw jednostki, jak i obowiązków społeczności wobec takiej osoby, odpowiedzialności społecznej oraz usług (Bhatty i in. 2009: 160). Niepełnosprawność jest w tym znaczeniu pokazywana w kontekście niekorzystnej sytuacji, która jest z jednej strony kreowana

przez społeczeństwo, z drugiej zaś jest narzucana jednostkom w określonym miejscu i czasie. Koran umiejscawia odpowiedzialność za usunięcie tej nierówności na barkach społeczności poprzez nieustanne napominanie muzułmanów, by zwrócili uwagę na sytuację takich osób, poprawili warunki ich życia i status społeczny. Badacze islamu analizujący zobowiązania społeczności wobec osób z niepełnosprawnościami zwracają uwagę na trzy kwestie pojawiające się w tym kontekście, tzn. kwestie zapewnienia leczenia, dobrobyt oraz niepełnosprawność jako kwestia praw człowieka. Osoby niepełnosprawne nie mogą zostać odsunięte czy odrzucone ze względu na swoją niepełnosprawność. Zapewnienie dobrobytu osobom niepełnosprawnym jest również obowiązkiem wspólnoty. Efekt ten jest/powinien być realizowany dzięki zakatowi (jałmużnie), który jest uznawany za element wspierający wszystkich w gorszej sytuacji ekonomicznej. Prawnicy muzułmańscy podnoszą, iż jednostka pozbawiona możliwości zarobkowania ma niezbywalny udział w funduszach związanych z zakatem. Współcześnie również wśród jurystów dyskutujących kwestie zakatu wspomina się, iż z funduszy zbieranych w formie zakatu również powinny być finansowane profesjonalne placówki zajmujące się programami dla osób niepełnosprawnych i zatrudniające wyspecjalizowanych pracowników (Rispler-Chaim 2007: 133). Jednym z największych grzechów w islamie – poza morderstwem, nierządem, kradzieżą i fałszywym świadectwem – jest odmawianie jałmużny prawem przypisanej (Bielawski 1980: 103).

OBOWIĄZKI RELIGIJNE

Islam opiera się na pięciu filarach, którymi są wyznanie wiary, modlitwa (pięciokrotnie podczas dnia, polega na zestawie gestów i słów rygorystycznie ustalonych, które zawierają skłonienia ciała i wybijanie pokłonów z równoczesnym

wypowiadaniem określonych formuł religijnych, jest poprzedzana rytualnym oczyszczeniem), post (w miesiącu ramadan, trwa od świtu do zmierzchu), jałmużna i pielgrzymka do Mekki odbywana przynajmniej raz w życiu (Tabata 1997: 141–157). Każde działanie muzułmanina jest analizowane przez pryzmat dopuszczalności. Jednak w islamie istnieje wyraźna stopniowalność tego zjawiska. Czyny mogą być zatem obowiązkowe lub zakazane, ale również dozwolone, ale naganne (czyli takie, których omijanie jest zalecane, mimo iż człowiek ma możliwość dokonania własnego wyboru), czyny zalecane i obojętne. Należy jednak dodać, iż w islamie i w krajach muzułmańskich nieprzestrzeganie przepisów i zaleceń religijnych jest społecznie postrzegane negatywnie i powoduje często ostracyzm społeczny. Jak zostało wcześniej przytoczone, islamscy uczeni w prawie podkreślają, iż różnorodność jest nie tylko cechą egzystencji ludzkiej, ale również całego stworzonego świata. W związku z tym wykonywanie obowiązków, zakazów i nakazów jest uzależnione od możliwości jednostki. Jeden z najpopularniejszych wersetów z Koranu mówi: „Bóg nie nakłada na duszę niczego więcej/nad jej możliwości (Koran 2: 286). Odpowiedzialność, jaką dana jednostka może ponieść, i zakres jej działania jest mierzona jej zdolnością do działania. Ten kontekst jest istotny nie tylko z perspektywy religijnej, ale również prawnej i obywatelskiej (Bhatty i in. 2009: 164). Przykładowo, jałmużna oddawana jako zekat jest procentem od zgromadzonego majątku, zatem jest zależna od możliwości jednostki. Podobnie jeśli ktoś jest niezdolny ze względu na ograniczenia fizyczne, psychiczne lub zmysłowe do utrzymania postu podczas Ramadanu, może to odrobić w jakiś inny sposób. Muzułmanie niepełnosprawni nie mogą być karani za swą sytuację, zatem obowiązki religijne są dostosowane do ich możliwości. To dotyczy np. obowiązków muzułmanina, takich jak modlitwa, post czy pielgrzymka do Mekki, ale także prawo karne czy zatrudnienie. Rytualna modlitwa, którą każdy muzułmanin wykonuje 5 razy dziennie, składa

się z określonych fizycznych i mentalnych działań, takich jak pokłony i wstawania. Zatem niektóre schorzenia czy rodzaje niepełnosprawności mogą ją czynić dla osoby niepełnosprawnej niemożliwą do wykonania lub bardzo trudną. Podobnie rytualne oczyszczenie przed modlitwą może powodować trudności. Na temat modlitwy osób niepełnosprawnych wypowiada się sam Koran, w którym możemy odnaleźć wyraźne stwierdzenia, iż modlitwa wykonywana w innej pozycji niż nakazana też może być w określonych sytuacjach ważna: „są znaki / dla tych którzy wspominają Boga, / stojąc, siedząc, leżąc” (Koran 3: 191). Islam dopuszcza modyfikacje dla osób, które w różnych sytuacjach mogą nie podołać rytuałowi (Bhatty i in. 2009: 165). Sposoby, kiedy rytualne obmycie jest unieważniane, są wielorakie, co również może dotyczyć muzułmanów z niepełnosprawnościami, np. różne rodzaje krwawienia czy wymiotowanie, utrata przytomności itp. Podobnie wyglądają rozważania dotyczące postu, który jest obowiązkiem każdego muzułmanina i odbywa się w miesiącu ramadan. Koran bardzo wyraźnie opisuje sposób poszczenia oraz wylicza kategorie osób, które z tego obowiązku są zwolnione, np. osoby chore lub w podróży. Osoby, które w ogóle nie są w stanie pościć, lub takie, u których post mógłby pogorszyć stan zdrowia, są z postu zwolnione, w zamian wspomagając charytatywnie jakąś inicjatywę lub ludzi. Natomiast osoby, którym sił wystarczy na częściowe poszczenie, resztę powinny odrobić w innym czasie. W islamie można znaleźć znacznie więcej przykładów, gdzie osoby z niepełnosprawnościami mają dodatkowe prawa, np. prawo do usług publicznych czy przestrzeni publicznej (*ibidem*: 167).

W islamskim prawie karnym również sprawcy z określoną niepełnosprawnością mogą liczyć na inne traktowanie. Ludzie, którzy są chorzy psychicznie, lub ich niepełnosprawność czyni ich nieświadomymi popełniania wykroczenia nie są pociągani do odpowiedzialności (Peters 2005).

ZATRUDNIENIE

Ważną kwestią z perspektywy oceny sytuacji osób niepełnosprawnych w społeczeństwach, gdzie dominuje islam, są kwestie związane z zatrudnieniem. Mimo iż kwestia ta jest niezwykle istotna, nie będzie tu poddawana analizie praktyka społeczna, a jedynie islamska wykładnia tego zjawiska. Kwestia obecności prawa antydyskryminacyjnego jest jedną z kluczowych kwestii związanych z niepełnosprawnością. Aby prześledzić to zagadnienie, można jedynie spojrzeć na Koran w kontekście normalności i równości, możemy również prześledzić historyczne przykłady równości szans oraz współczesne religijne edykty dotyczące tej kwestii (fatwy). Rozumowanie jest analogiczne do kwestii związanych z szansą realizowania obowiązków religijnych, które jeśli tylko jednostka jest w stanie wykonywać, to jest zobowiązana to czynić, niezależnie od występowania niepełnosprawności. Podobnie jest to widziane w kwestii wykonywania pracy zawodowej. Wielu towarzyszy Proroka oraz przywódców w jego czasie było niepełnosprawnych i stanowią do dziś ważny wyznacznik stosunku do osób niepełnosprawnych. Już słynny średnio-wieczny uczony muzułmański Al-Jahiz napisał, iż niepełnosprawność nie wyklucza wykwalifikowanych jednostek z uczestnictwa w społeczności religijnej, bycia zatrudnionym czy z zajmowania wysokich stanowisk (Bhatty i in. 2009: 167). Historiografia islamska zna również przykłady osób niepełnosprawnych, którzy odegrali niebagatelną rolę w rozwoju zarówno islamu, jak i muzułmańskiego państwa i społeczeństwa. Są wśród nich ludzie niewidomi i głusi, ale również osoby z niepełnosprawnością ruchu, inwalidzi wojenni. Wielu przykładów dostarcza historiografia osmańska – wielu uczonych oraz polityków było głuchych. Dobrze opisane w literaturze są przypadki Ibn al-Farfura, jurysty islamskiego, i sędziego Riyadi al-Utrush al-Rumi'ego. Są również dowody na używanie języka migowego w sądach

otomańskich (Miles 2002). Scalange (2005) wskazuje na wiele prawnych reguł obecnych w prawie religijnym Syrii w czasach otomańskich, odwołujących się do obowiązków religijnych osób głuchych, jednocześnie afirmujących wykorzystanie języka migowego w niektórych kwestiach, np. zawierania małżeństwa lub dopuszczania osób z defektami mowy do prowadzenia chutby, czyli piątkowej modlitwy.

Mimo iż religia wyraźnie wspiera osoby niepełnosprawne, to sytuacja nie tylko zawodowa osób niepełnosprawnych dziś jest dość trudna. Jak pokazują badania, wyraźnie widać, iż zatrudnienie osób niepełnosprawnych nie jest powszechne (Thirty Questions Guide Achieving Equal Opportunities in The Workplace for Persons with Disabilities, 2013, 15). Jednak jest to związane ze złą sytuacją gospodarczą dużej części krajów muzułmańskich. Ważne dane pochodzą z analiz sporządzonych przez Libańską Unię Niepełnosprawnych Fizycznie, która przeprowadziła badanie na losowej próbie 200 osób niepełnosprawnych w wieku 18–34, które były absolwentami specjalistycznych instytucji opiekuńczo-edukacyjnych dla osób niepełnosprawnych. Około 45% badanych nie było zatrudnionych, a ci, którzy mieli zatrudnienie, najczęściej otrzymywali je w tych instytucjach, które ukończyli. Były to przeważnie prace z niskim uposażeniem i bez zabezpieczeń socjalnych (Wehabi 2013). Błędne rozumienie samego terminu niepełnosprawność, jak również sytuacji osób niepełnosprawnych jest często wzmacniane przez politykę wykluczenia i praktykę społeczną, co prowadzi do sytuacji, w której osoby niepełnosprawne są często wykluczone z głównego nurtu społeczeństwa (Baker, Donelley 2001). Jednak należy pamiętać, iż tak jak nie ma jednego islamu, tak społeczeństwa, w których żyją muzułmanie, są niezwykle zróżnicowane pod względem kulturowym, politycznym czy rozwoju ekonomicznego. Te czynniki będą również determinowały sytuację osób niepełnosprawnych i ich dostęp do różnych przestrzeni i różnych dóbr. Co jednak należy zauważyć, to

brak pomocy instytucjonalnej dla osób niepełnosprawnych w krajach muzułmańskich. Idea pomocy społecznej poza pomocą oferowaną przez meczety w zasadzie nie istnieje (Gallagher, Stratton 2001).

PODSUMOWANIE

Ważną rolę w budowaniu obrazu niepełnosprawności, jaki dominuje w konkretnej społeczności, oraz reagowania na nią przypisuje się religii, zwłaszcza w społeczeństwach, w których obowiązujący system religijny w istotny sposób wpływa na organizację społeczeństwa i wymaga podporządkowania wyznawców nakazom religijnym, które wpływają na praktyki społeczne i kształtują normy i wartości stanowiące ważny element kultury dominującej, mającej istotny wpływ na możliwości życiowe osób niepełnosprawnych. Przykładem takiego społeczeństwa są społeczeństwa muzułmańskie, w których religia definiuje wszystkie aspekty życia społecznego. Zatem spojrzenie na niepełnosprawność jest zdeterminowane przez to, w jaki sposób jest ona widziana w religii. W islamie głównymi źródłami wiedzy i prawa są Koran i sunna, dlatego analizie poddano te dwa źródła. Niezwykle ważną i ciekawą kwestią jest analiza praktyki społecznej dotyczącej kwestii niepełnosprawności ze względu jednak na fakt, iż podstawą niniejszego artykułu były kwestie stosunku islamu do niepełnosprawności, praktyka społeczna nie była analizowana.

Niepełnosprawność widziana przez islam nie jest stygmatem, nie powinna być odrzucana jako nieczysta czy uznana za dzieło szatana. Jest ona w islamie widziana jako naturalne continuum ludzkiego zdrowia. Nie jest również widziana jako kara pochodząca od Boga. Zatem koncept islamski w sposób zasadniczy różni tę perspektywę religijną od innych religii, w tym monoteistycznych. Życie muzułmanina jest wyraźnie zdefiniowane przez religię i wynikające z niej nakazy

i zakazy. Mimo iż sam termin niepełnosprawność nie pojawia się w tekstach klasycznych islamu, jakimi są Koran i sunna, to jednak zjawisku temu poświęcone jest sporo miejsca. Nie tylko liczne wersety Koranu wskazują na oczekiwaną postawę muzułmanów z niepełnosprawnością, ale również społeczności wobec muzułmanów z niepełnosprawnością. Życie niepełnosprawnego muzułmanina jest również bardzo wyraźnie określone przez pryzmat jego religii. Piśmiennictwo islamskie afirmuje już od czasów średniowiecza przypadki osób niepełnosprawnych, które w swej społeczności pełniły niezwykle istotną rolę i piastowały ważne stanowiska.

Przeprowadzona analiza pokazuje, że postrzeganie niepełnosprawności wśród muzułmanów różni się od tego, który dominuje w naszym kraju. Poznanie religijnego i kulturowego podłoża widzenia niepełnosprawności stanowi więc ważny element pozwalający na zrozumienie i efektywne wsparcie osób niepełnosprawnych w społecznościach muzułmańskich – wśród uchodźców i imigrantów, którzy choć nieliczni, są obecni w naszym kraju.

LITERATURA

- Al-Aoufi Hiam, Al-Zyoud Nawaf, Shahminan Norbayah (2012), *Islam and the cultural conceptualisation of disability*, "International Journal of Adolescence and Youth", 4 (17): 205–219.
- Baker Kristan, Donnelly Michelle (2010), *The Social Experiences of Children with Disability and the Influence of Environment: A framework for intervention*, Taylor & Francis, "Disability & Society", 16 (1): 71–85.
- Barnes Colin, Mecer Geof (2008), *Niepełnosprawność*, Wydawnictwo Sic!, Warszawa.
- Bhatty Isra, Moten Asad A., Tawakkul Mobin, Amer Mona (2009), *Disability in Islam: Insights into Theology, Law, History and Practice*, [w:] Reva M.S. Gover, Catherine A. Marshall, Elizabeth Kendall, Martha E. Banks (red.), *Disabilities: Insights from Across Fields and Around the World*, ABC-CLIO.

- Bielawski Józef (1980), *Islam*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa.
- Coleman Lerita M. (2006), *Stigma An Enigma Demystified*, [w:] Lennard J. Davis (red.), *The disability Studies Reader*, Routledge, New York.
- Danecki Janusz (2007), *Podstawowe wiadomości o islamie*, Dialog, Warszawa.
- Davis Lennard J. (1995), *Enforcing Normalcy: Disability, Deafness, and the Body*, Verso, London, New York.
- Davlieger Paul (1995), *Why Disabled? The cultural Understanding of Physical Disability in an African Society*, [w:] Benedict Ingstad, Susan R. Whyte (red.), *Disability and Culture*, University of California Press, Berkeley.
- Douglas Mary (2007), *Czystość i zmaza*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- El-Islam Fakhr M. (2008), *Arab Culture and Mental Health Care*, "Transcultural Psychiatry", 45 (4): 671–682.
- Gallagher Eugene B., Stratton Terry (2001), *Medicine, Disability and Family in an Affluent Arab Society: The Case of Zahira Qetub*, "Current Sociology", 49 (3): 207–231, Sage Publications, London.
- Garland-Thomson Rosemarie (1996), *Extraordinary Bodies: Figuring Physical Disability in American Culture and Literature*, Columbia University Press, New York.
- Gaufrey-Demombynes Maurice (1988), *Narodziny islamu*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Ghaly Mohammed M. (2008), *Physical and Spiritual Treatment of Disability in Islam: Perspective of Early and Modern Jurists*, "Journal of Religion, Disability & Health", 12 (2): 105–143.
- Goodley Dan (2011), *Disability studies. An Interdisciplinary Introduction*, Sage, London.
- Hadis 1. Tradycja AL.-Bukharięgo, Sahih al-Bukhari 5641, 5642, <https://sunnah.com/urn/52930>
- Hadis 2. Tradycja AL.-Bukharięgo Sahih al-Bukhari 5653 <https://sunnah.com/bukhari/75/14>
- Hanks Jane R., Hanks Lucien M. (1948), *The Physically Handicapped in Certain Non-Occidental Societies*, "Journal of Social Issues", 4 (4): 11–20.
- Hunt Paul (1966), *A critical condition*, [w:] Paul Hunt (red.), *Stigma: the Experience of Disability*, Geoffrey Chapman, London.

- Ingstad Benedict, Whyte Susan R. (1995), *Disability and Culture: An Overview*, [w:] Benedict Ingstad, Susan R. Whyte (red.), *Disability and Culture*, University of California Press, Berkeley.
- Koran (2003), opr. zbiorowe, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Landowski Zbigniew (2008), *Świat arabski. Leksykon. Historia, gospodarka, kultura*, Książka i Wiedza, Warszawa.
- Miles M. (2002), *Some Influences of Religions on Attitudes Towards Disabilities, and People with Disabilities* "Journal of Religion, Disability and Health", 2–3 (6): 117–129.
- Miles M. (1995), *Disability in an Eastern Religious Context: historical perspectives*, "Disability and Society", 10 (1): 49–69.
- Mitchell David T., Snyder Sharon L. (red.) (1997), *The Body and Physical Difference Discourses of Disability*, University of Michigan Press, Ann Arbor Michigan.
- Scheer Jessica, Groce Nora (1988), *Impairment as a Human Constant: Cross-Cultural and Historical Perspectives on Variation*, "Journal of Social Issues", 1 (44): 23–37.
- Stone Emma (1999), *Disability and Development in the Majority World*, [w:] Emma Stone (red.), *Disability and Development: learning from action and research on disability in the majority world*, Disability Press, Leeds.
- Stone Emma (2001), *A complicated struggle: Disability, survival and social change in a majority world*, [w:] Mark Priestley (red.), *Disability and the Life Course: Global Perspectives*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Striker Henri-Jacques (1999), *A History of Disability*, The University of Michigan Press, Ann Arbor Michigan.
- Tabatabai Seyyed M.H. (1997), *Zarys Nauk Islamu*, Zakład Poligraficzny Wydawnictwa Spółdzielczego, Warszawa.
- Thirty Questions Guide Achieving Equal Opportunities in The Workplace for Persons with Disabilities, 12/31/2013, <http://daleel-madani.org/resource/thirty-questions-guide-achieving-equal-opportunities-workplace-persons-disabilities>
- Wehbi Samantha (2013), *Obstacles and facilitative factors affecting community organizing on disability issues: case study of Lebanon*, "International Social Work", 50 (1): 67–78, Sage Publications, London.

Żuchowska-Skiba Dorota (2016), *Aktywność środowisk osób niepełnosprawnych we współczesnej Polsce*, IFIS PAN, Warszawa.

DISABILITY IN ISLAM

Summary

The expansion of reflection on the position of people with disabilities outside of Western culture is of particular importance today. As a result of processes taking place in today's world, our society is changing ethnically and begins to diversify in terms of culture and religion (migration processes, refugees, etc.). In this sense, it is important to recreate ways of defining disabilities shaped under separate civilizational and cultural conditions so that people with disabilities can receive effective help.

The main purpose of this chapter will be to show the perception of disability shaped under the influence of the Muslim religion. Islam regulates all spheres of life of its followers, thus reconstructing the ways of perceiving disability in the Koran and sunnah will allow to show ways in which the followers of this religion define this phenomenon and explain cultural patterns of social reactions to disability.

Keywords: disability, Islam, religion.
